

Mirthe Berentsen

Recente ontwikkelingen in Europa vragen om een groter podium voor de bilaterale samenwerkingen binnen Europa, omdat internationale afspraken, landsgrenzen en nationale identiteiten geen vanzelfsprekendheid zijn.

Het nieuwe wereldtoneel en het vredespotentieel van de kunsten

Interview met Philipp Blom

Wie de beleidsstukken erop naslaat, kan er niet omheen: cultuur is *soft power*. In een wereld van toenemende internationale contacten en conflicten kan cultuur een positieve bijdrage leveren aan beeldvorming en debat, en politieke en economische belangen ondersteunen. Voor Nederlandse makers is toegang tot de Europese markt redelijk eenvoudig, door Europese verdragen en een goed ontwikkelde infrastructuur. Op dit moment is het internationaal cultuurbeleid (ICB) vooral naar binnen gekeerd en niet gemeenschappelijk, en zijn Europese samenwerkingen incidenteel. Terwijl de kunsten zelf zich voornamelijk in een Europese context afspelen, ingegeven door een lange geschiedenis van samenwerking, gedeelde waarden en denkbeelden over cultuur.

Vanuit de overtuiging dat de toekomst van Europa in handen van de kunst en de verbeelding ligt, en niet in Brusselse achterkamertjes en onderhandelingen in de directiekamers,

organiseren De Balie en DutchCulture het *Forum on European Culture*. Na twee eerdere succesvolle edities in 2016 en 2018 werd afgelopen najaar voor de derde keer het vierdaagse festival georganiseerd, onder de titel *We, the People*. Kunstenaars, activisten, dromers en denkers kwamen zowel online als fysiek samen om te praten over een betere toekomst voor Europa, zijn gemeenschappelijke cultuur en geopolitieke vraagstukken.

De Duitse historicus, filosoof en schrijver Philipp Blom was een van de hoofdgasten van het forum tijdens de European Literature Night, een project van EUNIC Netherlands. Onder de titel *Literature, the Antidote* kwamen bekende auteurs en literaire talenten uit heel Europa bij elkaar. Blom sprak er over de culturele crisis van Europa en de kansen voor de verbeelding, tevens het onderwerp van zijn recent verschenen essay *Het grote wereldtoneel* (2020). 'We zijn aanbeland in de laatste fase van de mensheid en het belang-

Philipp Blom. Fotografie: Patrick Post

rijkste wapen is de verbeelding. We moeten de problemen van onze tijd te lijf gaan met nieuwe ideeën', meent Blom. Aan de hand van verschillende voorbeelden uit de geschiedenis geeft hij in zijn boek een diagnose van onze tijd. Hij gebruikt daarvoor de metafoor van het toneel, de plaats waar creatieven, denkers en schrijvers al eeuwenlang de wereld proberen te duiden door de verbeelding te laten spreken. 'Het wereldtoneel wacht op acteurs om aan een ander verhaal te beginnen.' Een gesprek over het nieuwe wereldtoneel en het vredespotentieel van de kunsten.

*Ik denk na over de dingen in het land
Veranderingen gebeuren
Niets is als vorig jaar
Een jaar drukt zwaarder dan het vorige
De wereld is vol onheil
Overal klagen
Gejammer
Lijkkachten
Het gezicht schrikt terug voor
Wat er gebeurt.*

Met dit 4000 jaar oude gedicht over rampspoed van de Egyptische filosoof Chacherperreseneb opent Blom zijn essay. Duizenden jaren na elkaar zoeken beide filosofen naar woorden om hun tijd te duiden. 'In een tijd van crisis komen we op onbekend terrein en bezitten we nog niet de woorden om de nieuwe realiteit te beschrijven en oplossingen voor te stellen.' Verandering voorstellen is van levensbelang, meent Blom, want 'een crisis zorgt voor een gevoel van onzekerheid en kan leiden tot enorme conflicten'.

Volgens Blom liggen de rollen op het wereldtoneel min of meer vast, zoals in een 17de-eeuws theaterstuk. Hij stelt dat we daarvan moeten loskomen en een nieuw toneel, een nieuw podium met een nieuw verhaal moeten ontwerpen en inrichten. 'Geschiedschrijving is altijd een selectie van verhalen, van de dominantste stem en taal', meent Blom, die zelf in meerdere talen spreekt en schrijft. Hij heeft een Nederlandse moeder, groeide op in Hamburg, studeerde vervolgens in Oxford en in Wenen, waar de 50-jarige schrijver en historicus nog steeds woont. We spreken Nederlands met elkaar en af en toe sluipen er Duitse woorden in het gesprek. 'Het leven is als übersetzen, de zoektocht naar een nieuwe taal en verhaal is een moeizaam proces.' →

Europa

In het essay omschrijft Blom de crisis van het collectieve verhaal als een schaal van keramiek. ‘Als je ooit een keramiekschaal wilt kopen, is er een makkelijke manier om erachter komen of er een onzichtbare barst zit onder het glazuur. Zet de schaal op de vingertoppen van je ene hand en tik met je andere hand tegen de rand. Als je een welluidende “ping” hoort, is de schaal intact, maar een doffe “tok” geeft aan dat er een barst in zit en dat de schaal onherroepelijk zal breken.’ Blom gebruikt het begrip ‘poëtische resonantie’ van de Duitse socioloog Hartmut Rosa om het effect van het nieuwe verhaal en van de verbeelding te duiden. Verandering is volgens hem alleen mogelijk als deze ons diep van binnen aanspreekt en alles bevraagt. ‘Er is niets wat zo effectief is voor het creëren van zo’n resonantieruimte als een gedeeld trauma. De laatste keer dat Europa zo’n historisch moment heeft meegemaakt, was wat wel de “tweede Dertigjarige Oorlog” is genoemd, van 1914 tot 1945. Miljoenen mensen kwamen om, steden en hele economieën lagen in puin en talloze levens waren verwoest.’

Kunst kan empathie, gevoelens en gedachten in mij opbouwen die ik daarvoor nog niet had

Bij het grote publiek werd Blom bekend met het boek *De duizelingwekkende jaren: Europa 1900-1914* (2009). Het was een gevaarlijke periode, een machtsvacuüm waarin een strijd ontstond tussen verschillende interpretaties van de werkelijkheid. Dat zien we nu weer en in dat vacuüm schuilt het gevaar, omdat mensen ontevreden zijn en openstaan voor een ander gedachtegoed. Blom schetst een Europa dat door toenemende scheidslijnen en ongelijkheden een gedeelde ervaring mist. Vanwege het ontbreken van een gemeenschappelijke resonantieruimte wordt Europa steeds meer

gekenmerkt door onderlinge onverdraagzaamheid. ‘We leefden nog nooit zo lang in vreedstijd. Nu de laatste getuigen en mensen die de Tweede Wereldoorlog zelf hebben meegemaakt langzaam verdwijnen, verdwijnt ook het trauma, het collectieve geheugen van trauma en de gedeelde resonantie.’

In crisis

Aan de hand van de aardbeving van 1755 in Lissabon maakt Blom een vergelijking met de huidige coronacrisis. Hij beschrijft hoe het midden van de 18de eeuw een tijd was van grote intellectuele discussies. Een van de grootste discussiepunten was of de aarde als schepping van God gezien kan worden. Op 1 november 1755, op Allerheiligen, sloeg het noodlot toe en werd Lissabon grotendeels verwoest door een aardbeving, tsunami en brand, die resulteerden in tienduizenden doden. In heel Europa ontstond een debat over de vraag hoe God zoiets had kunnen toestaan, nota bene op deze feestdag. ‘Het was een crisis van het collectieve verhaal, waarin de algemeen aanvaarde wijsheid werd bevraagd. Om maar weer naar dat keramiek te verwijzen: opeens was er een doffe “tok” te horen die aankondigde dat de oude orde aan zijn eind gekomen was en er een nieuw verhaal moest worden gevonden. Sommigen zagen de ramp als straf van de goden, maar existentialisten als Voltaire noemden dat een gevaarlijke, naïeve gedachte. Het debat had grote gevolgen voor het denken over God en ontwikkelingen binnen de wetenschap, en Lissabon veranderde in een van de meest verlichte en ontwikkelde steden van Europa.’

‘Er is een grote verleiding om deze tijd als morele les te lezen en de pandemie te zien als de straf van God; we zijn te hebberig geweest en daarom moeten we ons nu verantwoorden.’ In zijn eerdere bundel *Wat op het spel staat* (2017) waarschuwt Blom voor de gevolgen van klimaatverandering. ‘De idee van menselijke dominantie op de planeet, die ooit met de Bijbel is begonnen, is voorbij. Simpelweg doordat de natuur zegt: wij zijn op. Omdat de consequenties van nog meer groei het einde betekenen, als we zo doorgaan staat Nederland binnen dertig jaar onder water.’ De bijwerkingen en gevolgen van het grote verhaal, van vooruitgang en groei, van welvaart, verlichting en technologie zijn te groot

geworden. Om ze onder controle te kunnen houden moeten we het hele complex wijzigen, betoogt Blom. ‘We hebben een maatschappij zonder duidelijke toekomst in Europa, we hebben de aarde opgebruikt en moeten onze toekomst opnieuw inrichten.’ Maar hoe gaan we dat dan doen, welk complex moet gewijzigd worden en wat is de oplossing? ‘Het is niet mijn opgave om de ideale wereld te schetsen, ik wil vooral de vraag stellen en de mogelijkheden van de verbeelding bevragen. Dat is de enige manier om onze democratie een toekomst te geven, en een wereld waarin onze kinderen kunnen leven. Maar als er een ding is wat de coronacrisis heeft laten zien, is het dat het wel anders kán. Corona heeft een deel van de economie letterlijk stilgelegd en daarmee laten zien dat we zelf kunnen beslissen de pauzeknop in te drukken.’

Blom stelt dat de coronacrisis ons de mogelijkheid biedt om het roer in de maatschappij om te gooien. Is de gedeelde ervaring van een pandemie, van angst, een lockdown en onzekerheid in staat om de onderlinge solidariteit te versterken? ‘Deels zie je inderdaad dat dat gebeurt. Maar een gedeelde ervaring is zinloos zonder gedeelde interpretatie. Voor de meesten van ons is de aanwezigheid van de pandemie een wetenschap en geen persoonlijke ervaring, we zien geen doden op straat en mensen verliezen geen tientallen familieleden. We leren door ervaring, niet door argumentatie. Daarom is de ervaring van kunst zo belangrijk. De kunst heeft een enorm vredespotentieel. Omdat hij je herinnert aan je eigen mens-zijn; kunst kan empathie, gevoelens en gedachten in mij opbouwen die ik daarvoor nog niet had. Voor mij is dat de essentie van kunst. Het hoeft geen toneelstuk over klimaatverandering te zijn, het kan ook een abstract schilderij zijn.’

Verschuiving

Het grote wereldtoneel van Blom verandert onder invloed van corona ontzettend snel. Grenzen en naties komen onder verscherpt toezicht, financiële solidariteit verdwijnt, reizen wordt moeilijker, armoede en ongelijkheid nemen toe en internationale verdragen en afspraken worden bevraagd. ‘Door luidruchtigheid of emoties proberen mensen te verbloemen dat ze allang sprakeloos geworden zijn.’ Daarin schuilt een groot gevaar, meent Blom, ook voor Neder-

land, waarmee hij nog altijd een sterke band heeft: ‘Wat ik zie is dat de aanvankelijke Nederlandse tolerantie en openheid is omgeslagen in teleurstelling. Die tolerante houding heb ik altijd bewonderd. We moeten niet vergeten dat het de Nederlandse ambtenaren waren die er geen probleem mee hadden om de nazi’s de plattegronden te geven waarop stond waar de joden woonden. Tolerantie gaat terug naar de 17de eeuw en de dijkgraven in de middeleeuwen. Het is de tolerantie van een handelsnatie die met iedereen moet kunnen opschieten, zolang de rekeningen maar worden betaald.’

Pragmatisme dat medeplichtig kan zijn als de tijd erom vraagt. ‘Vanzelfsprekendheden brokkelen af, regeringen minachten openlijk hun eigen wetten en rechtbanken, overtuigingen worden verdacht gemaakt en feiten worden gezien als constructies en manipulatie.’ Met paniek, propaganda en desinformatie tot gevolg. ‘De kracht van de verbeelding is niet per se constructief. Het is een psychologische macht, die twee kanten op kan gaan.’ Hij denkt na, staart voor zich uit. ‘Dat is ook wat ik met het essay heb proberen te vertellen: als een bepaald verhaal niet meer werkt, ontstaat er een conflict in het denken. In zowel het links-liberale denken als in de samenzweringstheorieën van QAnon wordt de waarheid geclaimd. Een claim op de soevereiniteit en het denken over de toekomst. De crisis bestaat uit het feit dat het oude sterft en het nieuwe nog niet ter wereld kan komen. In dat vacuüm, in het moment van sprakeloosheid, liggen het gevaar en de mogelijkheid van de verbeelding.’ ●

Literatuur

Blom, P. (2009) *De duizelingwekkende jaren: Europa 1900-1914*. Amsterdam: De Bezige Bij.

Blom, P. (2017) *Wat op het spel staat*. Amsterdam: De Bezige Bij.

Blom, P. (2020) *Het grote wereldtoneel: over de kracht van verbeelding in crisistijd*. Amsterdam: De Bezige Bij.

Mirthe Berentsen
werkt als journalist,
schrijver en beleids-
adviseur voor
nationale en
internationale
organisaties,
tijdschriften
en kranten.
Fotografie: Jiri Bühler